

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens in de Europese Unie : over de openbaarheid van persoonsgegevens

Kranenborg, H.R.

Citation

Kranenborg, H. R. (2007, September 20). *Toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens in de Europese Unie : over de openbaarheid van persoonsgegevens*. Kluwer, Deventer. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/12352>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/12352>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

*Toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens in de Europese Unie
Over de openbaarheid van persoonsgegevens*

Toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens in de Europese Unie

Over de openbaarheid van
persoonsgegevens

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van de Rector Magnificus prof. mr. P.F. van der Heijden,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 20 september 2007
klokke 16.15 uur

door

Herke Reender Kranenburg

geboren te Amsterdam in 1976

Promotiecommissie:

Promotores: prof. dr. R.A. Lawson
 prof. mr. P.J. Slot
Referent: prof. mr. L.F.M. Verhey (Universiteit Maastricht)
Overige leden: prof. dr. D.M. Curtin (Universiteit Utrecht)
 prof. dr. P.J.A. de Hert (Universiteit Tilburg/Vrije
 Universiteit Brussel)
 prof. mr. J.E.M. Polak
 prof. dr. W.J.M. Voermans

Lay-out: Anne-Marie Krens – Tekstbeeld – Oegstgeest

© 2007 H.R. Kranenburg

ISBN 978-90-13-04887-2

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van reprografische veeleenvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Woord vooraf

Behalve een proefschrift heeft de afgelopen periode enige zelfkennis opgeleverd. Er zijn momenten geweest dat ik vertwijfeld achterover in mijn stoel zakte en momenten waarop ik met rode konen op het toetsenbord van mijn computer zat te rammen. Soms was ik uitermate tevreden over wat ik schreef, soms verdween het weer snel in een digitale prullenbak. Toch heeft het er alle schijn van dat het goed is gekomen en prijkt dit boek nu in de kast, op mijn bureau, op het nachtkastje, in het dashboardkastje van de auto, in het speelgoedhuisje van mijn kinderen en op het plankje in het toilet – en binnenkort zelfs in de universiteitsbibliotheek.

Een proefschrift komt uiteraard niet zomaar tot stand. Rondom de promovendus bevinden zich vele mensen zonder wie het niet mogelijk is om een dergelijk project succesvol af te ronden. Ik ben al die mensen veel dank verschuldigd.

Collega's van het Europa Instituut en het departement Publiekrecht zorgden voor een uitdagende en zeer aangename werkomgeving. Kan ik eigenlijk ooit terugdenken aan de afgelopen periode zonder dat Antoine, Mireille of Mielle op mijn netvlies verschijnt? Betere en leukere collega's kun je je toch niet wensen.

Eveneens ben ik dank verschuldigd aan het Meijers Instituut voor de praktische en financiële ondersteuning. Dat betreft niet alleen dit proefschrift maar ook de ondersteuning in de afgelopen jaren bij de organisatie van seminars, onderzoekslunches, de onderzoeksstage en andere activiteiten en mogelijkheden die het werken aan een universiteit zo leuk maken.

Als iets mijn onderzoek een belangrijke impuls heeft gegeven, dan is het wel de onderzoeksstage die ik mocht lopen bij de *European Data Protection Supervisor* in Brussel. Nergens anders trof ik meer mensen aan met zoveel expertise over mijn specifieke onderzoeksonderwerp. Kregen alle promovendi maar zo'n kans! Tijdens de stage heb ik niet alleen veel meer inzicht in het onderzoeksonderwerp gekregen, bijna net zo nuttig was het om te zien hoe het er in Brussel aan toegaat. Ik dank Peter Hustinx en Joaquín Bayo Delgado en alle medewerkers van de EDPS. Met name Hielke Hijmans heeft voor mijn onderzoek een belangrijke klankbordfunctie vervuld. Tot slot bedank ik Endre Zsabo voor de toelichting op de Hongaarse wetgeving over dit onderwerp en medestagiair Vasilis Sotiropoulos voor het gegeven inzicht in de Griekse wetgeving. Niet onvermeld mag blijven dat ik gedurende mijn stage (en daarna) met de volgende mensen bijzonder nuttige en plezierige gesprekken

over mijn proefschriftonderwerp heb gehad: Bart Driessen, Maria Jesus Caus Calvez, Ian Harden, Marc Maes, Alfonso Scirocco en Per Sjönell.

Graag wil ik ook Cosimo Monda en Joyce Groneschild van het *European Institute of Public Administration* bedanken voor de mogelijkheid die ze mij geboden hebben om op verschillende congressen presentaties te geven over mijn proefschriftonderwerp.

Dan kom ik toe aan een kleinere kring van personen die het werken aan het proefschrift mogelijk hebben gemaakt en die voor veel plezier en geluk naast het schrijfproces hebben gezorgd. Hen ben ik bijzonder dankbaar. Uiteraard mijn ouders en schoonouders. Niet alleen vanwege de liefhebbende en zorgzame mensen die zij zijn, maar ook omdat zij zo lief waren om regelmatig op Stijn en Sytske te passen. Ik bedank Floris Mansvelt Beck voor zijn vriendschap, ik waardeer zijn intellectuele capaciteiten en ben steeds weer geïnspireerd door zijn vrolijke en optimistische levensvisie. Ook Wessel Geursen ben ik veel dank verschuldigd. Hij is in de afgelopen periode een nog betere vriend geworden en heeft me op noodzakelijke momenten geïnspireerd met zijn enthousiasme voor het Europees recht. Bovendien heeft hij het niveau van mijn proefschrift opgekrikt door kritisch te lezen en te luisteren.

En wie bedank je dan als laatst? Anja, Stijn en Sytske natuurlijk! Het leven met Anja is één groot feest. Hoe blij ben ik voor haar en hoe trots ben ik op haar dat ze in de afgelopen periode de overstap naar het onderwijs heeft weten te maken. Zonder haar luisterend oor en liefde was dit proefschrift er niet gekomen. En ondanks Stijn en Sytske is het proefschrift er toch gekomen... Boefjes zijn het! Zonder hen waren de afgelopen jaren niet zo mooi, leuk en intens geweest. Wat een geweldige kindjes!

Leiden, 15 juni 2007

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	V
LIJST VAN AFKORTINGEN	XV
1 INLEIDING EN ONDERZOEKSOPZET	1
1.1 Aanleiding: zorgen van de Europese Ombudsman	1
1.2 De <i>Bavaria</i> -zaak	3
1.3 De juridische achtergrond van de <i>Bavaria</i> -zaak	4
1.4 Onderzoeksvraag	6
1.5 Opbouw van het onderzoek	8
1.6 Praktijkvoorbeelden	10
1.7 Nadere concretisering van de problematiek: de cijfers	12
1.8 Juridisch kader van het onderzoek	14
1.9 Afbakening van het onderzoek	15
1.9.1 Van openbaarheid van bestuur naar toegang tot documenten	15
1.9.2 Bescherming van persoonsgegevens	16
1.10 Positie van het onderzoek binnen de huidige stand van de rechtswetenschap	17
2 TOEGANG TOT DOCUMENTEN IN DE EU EN DE RAAD VAN EUROPA	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Historisch overzicht	20
2.2.1 Toegang tot documenten in de EG/EU	20
2.2.2 De Raad van Europa	23
2.3 Het achterliggende belang van transparantie en toegang tot documenten in de EU	24
2.4 De inhoud van het huidige regime in de EU	27
2.4.1 Het doel van de Eurowob: een zo ruim mogelijke toegang tot documenten	28
2.4.2 De reikwijdte van de Eurowob	29
2.4.2.1 <i>Ratione personae</i>	29
2.4.2.2 <i>Ratione materiae</i>	31
2.4.3 Uitzonderingsgronden	34
2.4.3.1 Artikel 4 lid 1 – absolute uitzonderingsgronden	34
2.4.3.2 Artikel 4 lid 2 – relatieve uitzonderingsgronden	36
2.4.3.3 Artikel 4 lid 3 – uitzondering voor interne documenten	38
2.4.4 Behandeling van gevoelige documenten	39
2.4.5 Documentregisters	41
2.4.6 Procedurele bepalingen	43

2.4.7	Toezicht op de naleving	45
2.4.8	Verhouding tot nationale wetgeving	49
2.4.9	Verhouding tot andere regelgeving	50
2.5	De inhoud van het huidige regime binnen de Raad van Europa	53
2.5.1	Aanbeveling REC(2002)2	53
2.5.2	Een recht op toegang tot documenten onder het EVRM?	56
2.5.2.1	Het recht op toegang tot overheidsinformatie vanuit het algemeen belang	57
2.5.2.2	Het recht op toegang tot overheidsinformatie vanuit een bijzonder belang	60
2.6	Conclusie	62
3	BESCHERMING VAN PERSOONSGEGEVENS IN DE EU EN DE RAAD VAN EUROPA	65
3.1	Inleiding	65
3.2	Historisch overzicht	67
3.2.1	De Raad van Europa en de OESO	67
3.2.2	De E(E)G	70
3.2.3	De EU: de ontwikkeling van een ruimte van vrijheid, veiligheid en rechtvaardigheid	72
3.3	De inhoud van het huidige regime binnen de Raad van Europa	77
3.3.1	Het Verdrag van Straatsburg	77
3.3.2	Het EVRM	80
3.3.2.1	Persoonsgegevens en de inbreuk op de bescherming van het privé-leven	81
3.3.2.2	Persoonsgegevens en de gerechtvaardigde inbreuk op de bescherming van het privé-leven	86
3.4	De inhoud van het huidige regime in de EU	89
3.4.1	Vooraf	89
3.4.2	Bescherming van persoonsgegevens in de eerste pijler	89
3.4.2.1	Verordening 45/2001	89
3.4.2.2	Specifieke regelgeving	95
3.4.3	Bescherming van persoonsgegevens in de tweede en derde pijler: communautaire instellingen en organen	98
3.4.3.1	De betekenis van artikel 3 lid 1 verordening 45/2001	98
3.4.3.2	Artikel 8 EVRM en het Verdrag van Straatsburg	100
3.4.4	Bescherming van persoonsgegevens in de tweede en derde pijler: niet-communautaire instellingen en organen	104
3.4.4.1	Niet-communautaire instellingen en organen	104
3.4.4.2	Europol en het Europol-informatie systeem (politiële samenwerking)	104
3.4.4.3	Eurojust (justitiële samenwerking)	106
3.4.4.4	Kunnen handelingen van Europol en Eurojust door het HvJ worden vernietigd?	107
3.5	Conclusie	108

4	PRIVACY EN BESCHERMING VAN PERSOONSGEGEVENS	109
4.1	Inleiding	109
4.2	Privacy en bescherming van persoonsgegevens	110
4.3	Privacy en bescherming van persoonsgegevens in de Europese rechtsorde	113
4.3.1	Het zelfstandige karakter van het recht op bescherming van persoonsgegevens	113
4.3.2	Bescherming van persoonsgegevens onder artikel 8 EVRM	115
4.3.3	Verduidelijking van de aanknopingspunten	119
4.3.4	De redelijke privacyverwachting als criterium voor de toepassing van artikel 8 EVRM op de verwerking van persoonsgegevens	121
4.3.5	Vergelijking met de reikwijdte van verordening 45/2001 en het Verdrag van Straatsburg	123
4.3.6	Toespitsing op het raakvlak van toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens	124
4.3.7	Publieke personen en de bescherming van hun persoonsgegevens	126
4.3.7.1	Relevante uitgangspunten ten aanzien van de vrijheid van meningsuiting	127
4.3.7.2	Publieke personen en hun privé-leven	128
4.3.8	Tussenconclusie	134
4.4	Implicaties van het onderscheid tussen privacy en bescherming van persoonsgegevens in de EU	135
4.4.1	Het onderscheid tussen privacy en bescherming van persoonsgegevens: drie verschillende situaties	135
4.4.2	Het onderscheid tussen de drie situaties gezien vanuit het achterliggende belang van de betrokkene	138
4.5	Conclusie	141
5	HET RAAKVLAK VAN TOEGANG TOT DOCUMENTEN EN BESCHERMING VAN PERSOONSGEGEVENS IN DE EU	143
5.1	Inleiding	143
5.2	Een algemene omschrijving van het raakvlak van toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens in de Europese rechtsorde	144
5.2.1	Documenten en persoonsgegevens	144
5.2.2	Verwerking van persoonsgegevens	145
5.3	De beperkte werking van de Eurowob en verordening 45/2001	149
5.3.1	De beperkte <i>ratione personae</i> van de Eurowob	149
5.3.2	Verordening 45/2001 geldt alleen voor de eerste pijler	150
5.4	Conclusie	153

6	AAN WELKE GRENZEN IS DE EUROPESE WETGEVER GEBONDEN BIJ HET AFSTEMMEN VAN TOEGANG TOT DOCUMENTEN EN BESCHERMING VAN PERSOONSgegevens?	155
6.1	Inleiding	155
6.2	De hiërarchie van normen in het Europese recht	156
6.3	De positie van het recht op toegang tot documenten en het recht op bescherming van persoonsgegevens	159
6.3.1	De positie van het recht op toegang tot documenten	160
6.3.1.1	Het recht op toegang tot documenten in artikel 255 EG-Verdrag	161
6.3.1.2	Het recht op toegang tot documenten als algemeen beginsel van Gemeenschapsrecht	163
6.3.1.3	Het recht op toegang tot documenten in de Europese Grondwet	165
6.3.1.4	Tussenconclusie	169
6.3.2	De positie van het recht op bescherming van persoonsgegevens	170
6.3.2.1	Een recht op bescherming van persoonsgegevens in artikel 286 EG-Verdrag?	170
6.3.2.2	Het recht op bescherming van persoonsgegevens als algemeen beginsel van Gemeenschapsrecht?	170
6.3.2.3	Het recht op bescherming van persoonsgegevens in de Europese Grondwet	171
6.3.2.4	Tussenconclusie	172
6.3.3	Toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens: twee rechten met een gelijkwaardige status	173
6.4	Aan welke grenzen is de Europese wetgever gebonden bij het afstemmen van toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens?	175
6.4.1	<i>Schmidberger</i> en de botsing van twee fundamentele vrijheden	176
6.4.2	De <i>Schmidberger</i> -toets toegepast op de onderhavige problematiek	178
6.4.3	De Europese wetgever en de te maken belangenafweging	179
6.4.4	De achterliggende belangen van toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens	181
6.4.5	De grenzen bij het afstemmen van toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens	183
6.5	Conclusie	185
7	DE GEMEENSCHAPSWETGEVING – HET PROBLEEM ONVOLDOENDE AANGEPAKT	187
7.1	Inleiding	187
7.2	Artikel 4 lid 1 van de Eurowob	189
7.2.1	Artikel 4 lid 1 sub b: een keuze van de Europese wetgever?	191
7.2.2	De ondermijningstoets van artikel 4 lid 1 van de Eurowob	192
7.3	Openbaar maken van persoonsgegevens aan derden onder verordening 45/2001	194
7.3.1	Doorgifte van persoonsgegevens aan derden	195
7.3.2	Artikel 5 verordening 45/2001	199
7.3.3	Artikel 4 verordening 45/2001	202
7.3.4	Tussenconclusie	203
7.4	Is er ruimte voor een belangenafweging door de instellingen?	204

7.4.1	Artikel 8 verordening 45/2001	205
7.4.2	Artikel 5 verordening 45/2001	205
7.4.3	Artikel 20 verordening 45/2001	207
7.5	Conclusie	208
8	DE AFSTEMMING VAN OPENBAARHEIDS- EN GEGEVENSBEscherMINGS- WETGEVING IN DE EU-LIDSTATEN	211
8.1	Inleiding	211
8.2	De invloed van de EG op nationale wetgeving over toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens	212
8.2.1	Toegang tot documenten	212
8.2.2	Bescherming van persoonsgegevens	212
8.2.2.1	Richtlijn 95/46 harmoniseert nationale gegevensbescherming	212
8.2.2.2	Laat richtlijn 95/46 ruimte voor het openbaren van persoons- gegevens om redenen van transparantie?	214
8.3	De afstemming van openbaarheids- en gegevensbeschermings- wetgeving in de EU-lidstaten	217
8.3.1	Inleiding	217
8.3.2	Een overzicht van de afstemming van openbaarheids- en gegevensbeschermingswetgeving in de EU-lidstaten	218
8.3.3	Tussenconclusie	238
8.4	Een alternatieve benadering: de zaak <i>Durant t. Financial Services Authority</i> (VK)	241
8.4.1	Inleiding	241
8.4.2	De feiten	242
8.4.3	Het oordeel van de Britse rechter	243
8.4.4	Een toelichting op de uitspraak door de Britse <i>Information Commissioner</i>	244
8.4.5	De relevantie van de <i>Durant</i> -uitspraak voor het onderhavig onderzoek	245
8.4.6	De <i>Durant</i> -uitspraak en de verhouding tussen privacy en de bescherming van persoonsgegevens	247
8.4.7	Brede implicatie van de <i>Durant</i> -uitspraak wordt buiten beschou- wing gelaten	248
8.5	Conclusie	249
9	NAAR EEN VOORSTEL VOOR DE AFSTEMMING VAN TOEGANG TOT DOCUMENTEN EN BESCHERMING VAN PERSOONSgegevens	251
9.1	Inleiding	251
9.2	Afstemming van openbaarheids- en gegevensbeschermings- wetgeving is noodzakelijk	252
9.3	Welke wet kan het beste als basis dienen?	253
9.3.1	De afstemming tussen beide rechten in de openbaarheids- wetgeving	253
9.3.2	De afstemming tussen beide rechten in de gegevensbescher- mingswetgeving	254

9.3.3	In het vervolg: afstemming tussen beide rechten in de openbaarheidswetgeving	257
9.4	De afweging van de belangen die toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens beogen te beschermen	257
9.4.1	Inleiding	257
9.4.2	De afweging van de achterliggende belangen in de rechtsliteratuur	257
9.4.3	De afweging van de achterliggende belangen door de wetgever	260
9.5	De inhoudelijke afstemming van beide rechtsregimes	262
9.5.1	Een preliminair vereiste: oorspronkelijke verkrijging en verwerking moet rechtmatig zijn	262
9.5.2	Situatie I: openbaarmaking van gegevens valt binnen de bescherming van persoonsgegevens en buiten de privacybescherming	262
9.5.2.1	De reikwijdte van de privacybescherming in de jurisprudentie van het EHRM	263
9.5.2.2	Invulling van het criterium van de redelijke privacyverwachting	264
9.5.2.3	Functiegerelateerde <i>bijzondere</i> gegevens	266
9.5.2.4	De belangenafweging	267
9.5.3	Situatie II: openbaarmaking van gegevens valt binnen de bescherming van persoonsgegevens en binnen de privacybescherming	268
9.5.3.1	De belangenafweging wordt aan de uitvoerende instantie overgelaten	268
9.5.3.2	Openbaarmaking van de persoonsgegevens moet daadwerkelijk het doel dienen	269
9.5.3.3	De belangenafweging	271
9.5.3.4	De uitkomst van de belangenafweging	281
9.5.4	Situatie III: openbaarmaking van gegevens valt binnen het aparte regime van bescherming van bijzondere categorieën persoonsgegevens en binnen de privacybescherming	282
9.5.5	Situatie II en III: toegang alsnog mogelijk in verband met een hoger openbaar belang bij openbaarheid?	283
9.6	Voorstel voor de afstemming van de Eurowob en verordening 45/2001	284
9.7	Toetsingsschema en toepassing op een aantal praktijkvoorbeelden	285
9.8	Hoe <i>nu</i> verder?	291
9.8.1	Inleiding	291
9.8.2	De EDPS-Richtsnoeren als uitgangspunt	292
9.8.3	Duidelijkheid is op korte termijn vereist	293
9.9	Conclusie	294
10	CONCLUSIE EN SLOTBESCHOUWINGEN	297
10.1	Worden gegevensbeschermingsregels inderdaad misbruikt?	297
10.2	Beantwoording van de onderzoeksvraag	298
10.3	Enkele algemene beschouwingen naar aanleiding van het onderzoek	301

10.3.1 Toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens en de strijd tegen het terrorisme	301
10.3.2 Toegang tot documenten en bescherming van persoonsgegevens en de Europese Grondwet	302
10.3.3 De reikwijdte van de bescherming van persoonsgegevens	303
10.3.4 De Europese Toezichthouder voor Gegevensbescherming	305
10.4 Tot slot	305
SUMMARY	307
LITERATUURLIJST	321
BESLUITENLIJST	335
JURISPRUDENTIEREGISTER	343
TREFWOORDENREGISTER	349
CURRICULUM VITAE	353

Lijst van afkortingen

<i>AAe</i>	<i>Ars Aequi</i>
<i>AB</i>	<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht</i>
ABRvS	Afdeling Bestuursrecht van de Raad van State
CDDH	Comité pour les Droits de l'Homme
CDPK	<i>Chroniques de Droit Public - Publiekrechtelijke Kronieken</i>
CJEL	<i>Columbia Journal of European Law</i>
CLSR	<i>Computer Law & Security Report</i>
CMLRev.	<i>Common Market Law Review</i>
CvM	Comité van Ministers van de Raad van Europa
diss.	dissertatie
ECAS	European Citizen Action Service
ECB	Europese Centrale Bank
<i>ECLRev.</i>	<i>European Constitutional Law Review</i>
ECOSOC	Economische en Sociaal Comité
ECRM	Europese Commissie voor de Rechten van de Mens
EDPS	European Data Protection Supervisor
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EG	Europese Gemeenschap
<i>EHRC</i>	<i>European Human Rights Cases</i>
<i>EHRLRev.</i>	<i>European Human Rights Law Review</i>
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EIB	European Investment Bank
EIPA	European Institute of Public Administration
<i>EIoP</i>	<i>European Integration online Papers</i>
<i>ELRev.</i>	<i>European Law Review</i>
<i>EPL</i>	<i>European Public Law</i>
EPSO	European Personnel Selection Office
ENISA	Europees Agentschap voor Netwerk- en Informatiebeveiliging
EU	Europese Unie
EVRM	Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden
GBVB	Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid
GvEA (EG)	Gerecht van Eerste Aanleg (van de Europese Gemeenschappen)
<i>HLRev.</i>	<i>Harvard Law Review</i>
HvJ (EG)	Hof van Justitie (van de Europese Gemeenschappen)
<i>HRQ</i>	<i>Human Rights Quarterly</i>
JBZ	Justitie en Binnenlandse Zaken
<i>Jur.</i>	<i>Jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen</i>
<i>LIEI</i>	<i>Legal Issues of Economic Integration</i>

LJN	Landelijk Jurisprudentie Nummer
LLRev.	<i>Liverpool Law Review</i>
M&M	<i>Markt & Mededinging</i>
MF	<i>Mediaforum</i>
MJ	<i>Maastricht Journal of European and Comparative Law</i>
NJB	<i>Nederlands Juristenblad</i>
NJCM	Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten
NjW	<i>Nieuw juridisch Weekblad</i>
n.n.g.	nog niet gepubliceerd
NTer	<i>Nederlands Tijdschrift voor Europees Recht</i>
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OHIM	Office for Harmonization in the Internal Market (Trade Marks and Designs)
p.	pagina
para.	paragraaf
PARev.	<i>Public Administration Review</i>
Pb. EG	<i>Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen</i>
Pb. EU	<i>Publicatieblad van de Europese Unie</i>
P&I	<i>Privacy & Informatie</i>
PNR	Passenger Name Records
pt.	punt
PV	Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa
RJD	<i>Reports of Judgments and Decisions</i>
RFID	Radio Frequency Identification
r.o.	rechtsoverweging
RTDE	<i>Revue Trimestrielle de Droit Européen</i>
SEW	<i>Sociaal-Economische Wetgeving</i>
SIS	Schengen Informatie Systeem
SUO	Schengen-uitvoeringsovereenkomst
t.	tegen
VIS	Visa Informatie Systeem
Wob	Wet openbaarheid van bestuur